

КАРЛ ПОППЕР І ФІЛОСОФІЯ У ДВАДЦЯТОМУ СТОЛІТТІ*

Ганс Альберт

Без сумніву, Карл Поппер є одним із найвизначніших мислителів двадцятого століття. Він народився тут, у Відні, сто років тому, в липні 1902 року. У Відні він вперше розвинув свої філософські погляди, піддавши критиці ідеї, з якими він тут зіткнувся, насамперед ідеї «Віденського гуртка» – його прозвали «офіційною опозицією», – а також різні види кантіанства, які він тут знайшов, так само як і марксизм, психоаналіз та індивідуальну психологію.

Те, що ми намагатимемося критично обговорювати його погляди, відповідає його світогляду, адже у своїй філософії, яку він називав «критичним раціоналізмом», він надавав центрального значення критиці. Він був переконаний, що людина шанує думку саме тим, що докладає великих зусиль для її критичного аналізу.

Ідеї Поппера вплинули передусім на розвиток філософії науки та соціальної філософії, а також на розвиток багатьох наук і публічне обговорення політичних проблем. Що стосується впливу його філософського мислення на інші сфери культурного життя, то існують два інші філософи, які мають більший вплив: Людвіг Вітгенштайн і Мартін Гайдеггер, чії ідеї були цілком протилежні до ідей Поппера. На мою думку, ці мислителі мали зовсім інше значення як для раціоналізму, так і для мислення в традиції Просвітництва, ніж Поппер.

*Переклад виконаний за виданням: *Albert H. Karl Popper and Philosophy in the Twentieth Century. Karl Popper: A Centenary Assessment. Vol. 1. Life and Times, Values in a World of Facts* / Edited by I. Jarvie, K. Milford, D. Miller. Aldershot: Ashgate, 1999. P. 1–16.

Для того щоб показати це, може бути корисним коротко розглянути філософську ситуацію на початку минулого століття.

У цей час у Європі, окрім різних версій кантіанства, існували два великі філософські реформаторські рухи: аналітичний рух, нахненний Бертраном Расселом, і феноменологічний рух, заснований Едмундом Гуссерлем. Обидва рухи були вкорінені в традиції європейського раціоналізму та реалізму і позитивно ставилися до науки. Якщо аналітичний рух належав до емпіризму, то феноменологічний рух був новою версією апіоризму. Лише перший рух пов'язаний з розвитком сучасної логіки, але другий також виходив з логічних досліджень. Для першого з цих рухів Людвіг Вітгенштайн відіграв роль, подібну до тієї, яку відіграв Мартін Гайдеггер для другого.

Уже у своїй першій книзі *Tractatus Logico-Philosophicus* («Логіко-філософський трактат») (1921/1922) Вітгенштайн розглянув лінгвістичну будову світу і тим самим надав аналітичному мисленню поворот, що відхилив його від реалізму Рассела. Пізніше він перейшов у своєму аналізі конкретних мовних ігор до своєрідного прагматизму, який мав наслідком застарілість не лише метафізичних, а й епістемологічних досліджень. У феноменологічному мисленні вже сам його засновник, Едмунд Гуссерль, перейшов до трансцендентального аналізу. Його учень і критик Гайдеггер своєю головною працею *Sein und Zeit* («Буття і час») (1927) започаткував герменевтичний поворот у цьому підході, який також був пов'язаний з претензією на подолання метафізики й епістемології. В обох випадках критичний імпульс, який надихав ці рухи, був втрачений. Їхній колишній раціоналізм поступився місцем типу мислення, несумісному з науковим мисленням і світоглядом, сформованим науками.

З першим з цих філософів, а саме з Вітгенштайном, Поппер полемізував вже у своїй першій книзі.¹ Контраст між їхніми поглядами дуже добре демонструє відома конфронтація, що мала місце у 1946 році в Кембриджському клубі моральних наук, про яку кілька осіб розповідали зовсім по-різному.² Як добре відомо, Вітгенштайн завжди відкидав твердження, що існують справжні філософські проблеми. Коли Поппер наводив йому приклади таких проблем, Вітгенштайн заперечував їхній філософський характер. Вітгенштайн вже розробив ідеї про мовні ігри, які були опубліковані посмертно як його пізніша

¹Пор. Поппер (1930–1933) у різних місцях; пор. також його (1945), розділ 11, прим. 51, де Поппер розглядає «Логіко-філософський трактат».

²Popper (1974/1976) § 26; Watkins (1999); Edmonds & Eidinow (2001).

філософія. Тим самим він відійшов від філософського мислення. Його вплив від цього не зменшився.³

Сам Поппер ніколи не обговорював погляди іншого з двох згаданих мною мислителів, а саме Мартіна Гайдеггера. Він згадував про нього час від часу, характеризуючи його як представника ірраціоналізму. Гайдеггер атакував сучасну культуру настільки радикально, що намагався взагалі втекти від раціонального мислення і поставити під сумнів як логіку, так і дескриптивну функцію мови разом з ідеєю істини, що пов'язана з обома.⁴ Питання про сенс буття, яке він сформулював у своїй книзі *Sein und Zeit*, не знайшло відповіді ні в цій книзі, ні пізніше, чи навіть не було прояснене. Разом з тим, він намагався у цій книзі розглянути проблеми, які, принаймні, на його думку, впливали з філософської ситуації його часу. Пізніше він дедалі більше відходив від когнітивної справи пошуку істини і занурювався у словесну музику, яка є складною і не лише для пересічного читача.

Його найвпливовіший учень, Ганс-Георг Гадамер, якого сьогодні вважають класичним герменевтичним мислителем, не пішов за Гайдеггером у цей глухий кут. Але він продовжив антираціоналізм Гайдеггера.⁵ У будь-якому разі, герменевтичний поворот, що сходить до Гайдеггера і Гадамера, мав наслідки, які посилили ті проблемні риси німецької традиції, які протиставляються Просвітництву. Сьогодні існують спроби примирити цей філософський підхід із підходом Карла Поппера.⁶ Проте вони, як видається, ґрунтуються на кричущих непорозуміннях.⁷

Сам я познайомився з думкою Карла Поппера лише в п'ятдесятих роках минулого століття, тобто невдовзі після Другої світової війни, після тривалої подорожі філософським мисленням, яка почалася з філософії історії Освальда Шпенглера і привела мене, зрештою, до філософії Віденського гуртка. У той час мені здавалося, що погляди Поппера належать до логічного позитивізму. Потім я зустрівся з Поппером у 1958 році на «Європейському форумі Альпбах»⁸ і з'ясував,

³Останнім часом його вплив вважається меншим, ніж це було зазвичай раніше; пор. Grayling (1988).

⁴Пор. з аналізом в Albert (1994), pp. 1–35.

⁵Там само, виноска 4, pp. 36–77, і Albert (2002).

⁶Пор. Grondin (1999a), p. 336. Грондін посиляється на реабілітацію упереджень у думці Гадамера і на звернення до цієї проблеми Поппера.

⁷Те саме стосується натяку Грондіна на прогалини в думці Поппера. Пор. Grondin (1999b) у Kanitscheider & Wetz (1999) і критику в моїй праці Albert (1999b).

⁸Ця міжнародна організація була заснована в серпні 1945 року Отто Мольденом, провідним учасником австрійського опору Гітлеру, разом з Сімоном

що це була помилка, але помилка, в якій я був далеко не самотній і яка все ще з нами.

Перше, чому я навчився, було те, що критика метафізики з боку Віденського гуртка була неспроможною, оскільки існують логічні відношення між окремими метафізичними пропозиціями і пропозиціями емпіричних наук,⁹ так що відома теза про те, що метафізичні речення позбавлені смислу (meaningless), є невірною. Пізніше мені довелося навіть визнати, що погляди Віденського гуртка самі по собі мають частково метафізичний характер¹⁰ і що, можливо, важко повністю уникнути метафізичних пропозицій. Це, звичайно, може бути тезою, щодо якої неможливо досягти консенсусу.¹¹

Оскільки я, так би мовити, випустив kota з мішка, я хотів би коротко сказати, як я розумію критичний раціоналізм, який захищаю. Зазвичай я відношу до центральних компонентів цього погляду критичний реалізм, послідовний фалібілізм і методологічну критику, або ревізійонізм, і вважаю, що цей перелік збігається з поглядами Карла Поппера. Проте це, звісно, лише приблизна відповідь, яка потребує детального опрацювання, на яке тут немає часу.¹² Як добре відомо, диявол криється в деталях.

Що стосується реалізму Поппера, то він протистоїть антиреалістичним поглядам, які поширилися навіть в аналітичній філософії. Фалібілізм, теза про помилність розуму, погляд, який Поппер захищає проти класичного обґрунтування, здається, стає дедалі популярнішим, але у цьому контексті часто можна зустріти апеляцію до Чарльза Сандерса Пірса без визнання проблем, пов'язаних із цією апеляцією.¹³ Методологічний ревізійонізм Поппера, який виник з його акценту на фальсифікованості теоретичних тверджень і вимоги серйозних спроб спростування, згодом перетворився на методологію загального вирі-

Мозером, доцентом Інсбрукського університету. Вона була дуже важливою для розповсюдження ідей Поппера в німецькомовних регіонах. Отто Мольден, який помер у червні 2002 року, був натхненний баченням об'єднаної Європи. Пор. його роботу (1981).

⁹Наприклад, існують логічні відношення між метафізичним загальним принципом причинності, причинними законами та одиничними причинними пропозиціями; пор. Watkins (1958).

¹⁰Пор. Bergmann (1954).

¹¹Наскільки я можу судити, деякі представники емпіризму навіть сьогодні не готові прийняти цю тезу; пор. дискусію в праці: Böhm, Holweg, & Hoock (2002), pp. 117–125.

¹²Пор. Albert (1987).

¹³Пор. критичний аналіз у: Schantz (1998).

шення проблем не лише у сфері знання, а й в інших сферах людської практики.¹⁴

Якщо охарактеризувати критичний раціоналізм у такий спосіб, то легко помітити, що він містить метафізичні погляди, особливо ті, що мають тісний зв'язок із пізнавальною практикою (cognitive praxis) емпіричних наук (factual sciences). Ці погляди, звісно, слідуючи Попперу, треба розглядати не як догми, а як гіпотези. Поппер намагався показати, як можуть бути раціонально обговорені метафізичні пропозиції, і сам зробив внесок у такого роду дискусії. Але багато його послідовників, які готові прийняти це в принципі, частково поставили під сумнів запропоновані ним рішення деяких центральних проблем. Це стосується, насамперед, запропонованого ним вирішення психофізичної проблеми (body-mind problem), яка сягає корінням в його концепцію трьох світів (three-world view), а також його теорії схильностей (propensity theory). Крім того, були піддані критиці його пропозиції щодо вирішення проблем соціальних наук, оскільки в них він, здається, відмовився від своїх загальних методологічних поглядів. Те, що він повністю або принаймні частково вирішив проблему індукції, зазвичай визнається представниками критичного раціоналізму. Проте існує суперечка з приводу того, як слід інтерпретувати його вирішення. Тут не місце для розгляду цього питання.

Наскільки я можу судити, існують три великі суперечки, в яких думка Карла Поппера відігравала центральну роль. Одна з них – дискусія з представниками логічного позитивізму, про яку я згадував вище, в якій він вперше представив свої погляди на публічне обговорення. Як добре відомо, він розвинув їх у об'ємному рукописі під назвою *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* («Дві основні проблеми теорії пізнання»), який на той час не міг бути опублікований через свій розмір.¹⁵ Радикально скорочена версія була опублікована під назвою *Logik der Forschung* («Логіка наукового відкриття»)¹⁶ і стала класикою сучасної філософії науки. Вона містить його критику центральних тез логічного позитивізму і конвенціоналізму Гуго Дінглера у зв'язку зі спробою вирішити дві проблеми, які він вважав центральними проблемами епістемології, а саме: проблему демаркації та проблему індукції. Перша проблема, яку він виводив від Канта, – це проблема

¹⁴В емпіричній науці він може бути використаний як раціональна евристика для керівництва пізнавальною практикою; пор. моє есе Albert (1984) і Gadenne (1996). Щодо його застосування в політиці пор. Magee (1999).

¹⁵Пізніше він був опублікований у неповній версії. Пор. Popper (1930–1933).

¹⁶Popper (1935).

демаркації науки від метафізичних та інших систем пропозицій; друга – це питання, вже розглянуте Девідом Г'юмом, про те, наскільки досвід може бути легітимно використаний для передбачення подій у майбутньому, питання, на яке, як відомо, Г'юм дав негативну відповідь.

У той час Поппер намагався вирішити обидві проблеми одночасно, використовуючи методологію, розроблену в цій книзі, яка зазвичай обговорюється під рубрикою «фальсифікаціонізм». Сформульовані ним правила мали на меті спрямувати пізнавальну практику емпіричних наук. Оскільки, як справедливо стверджується,¹⁷ Поппер від самого початку брав до уваги соціальний вимір цієї практики, можна з певною підставою говорити про «інституційний поворот у філософії науки». Адже його першочерговим завданням був не логічний аналіз певних пропозицій, а інституціоналізація адекватних норм наукового дослідження.¹⁸ Наскільки це було необхідно, він, звісно, використовував логічний аналіз як інструмент для цієї мети. Наголос робився на суворій перевірці теорій, покликаних привести до їхнього спростування. Їхнє підтвердження було б результатом провалу таких спроб.

Відносини Поппера з Віденським гуртком часто представляють так, ніби він перебільшив відмінності між своїми поглядами і поглядами членів гуртка. У такому разі їхня суперечка з Поппером у той час здається суперечкою між різними варіантами позитивізму. Проте це приховує принципову відмінність, на якій наголошував Поппер. Він, наприклад, ніколи не брав участі в лінгвістичному повороті, характерному для Віденського гуртка, а саме: в прагненні усунути метафізику, що завело їхнє філософське мислення у глухий кут.¹⁹

У подальших роботах Поппер далі розвинув свою методологію на тлі метафізичного реалізму і пов'язав її з еволюційною епістемологією,²⁰ яка відсилає до дарвінівських ідей. Як добре відомо, інший віденець, а саме друг Поппера, Конрад Лоренц, розвинув у сорокових роках минулого століття кантіанську еволюційну епістемологію.²¹ Вже

¹⁷ Пор. Jarvie (2001).

¹⁸ Пор. щодо цієї проблеми вищезгадану книгу Jarvie, а також Max Albert (2002).

¹⁹ Пор. це у Nasciotti (2000), pp. 208–213, у якій спростовується «позитивістська легенда».

²⁰ Пор. Popper (1972).

²¹ Пор. Lorenz (1941) і Lorenz (1973).

в першій книзі Поппера ми можемо знайти центральну ідею цього вчення.²²

Багато мислителів, тісно пов'язаних з критичним раціоналізмом, обмежуються методологією Поппера і скептично ставляться до інших складових його філософії. Серед широкого загалу філософів науки твердження Поппера про те, що він вирішив у межах своєї методології проблему індукції, є суперечливим і донині. Насамперед це стосується так званої прагматичної проблеми індукції.²³

Друга зі згаданих вище суперечок розпочалася у 1960-х роках після публікації книги Томаса Куна *«Структура наукових революцій»*.²⁴ Її зазвичай називають «викликом історії науки» логічному емпіризму, який пов'язують з іменами Норвуда Рассела Генсона, Томаса Куна, Пола Феєрабенда та Імре Лакатоша. Погляди Поппера були включені в цю атаку, незважаючи на те, що він передбачив багато заперечень проти неокласичного емпіризму. Він, наприклад, відкинув позитивістську тезу про дві мови і наголосив на теоретичній навантаженості спостережних тверджень (observational statements). Він привніс історичний вимір у філософію науки.²⁵ Тим часом, на мою думку, з'ясувалося, що аргументи, висунуті проти методології Поппера впродовж 1960-х років, не є вагомими.²⁶ Багато з того, проти чого він заперечував у панівних поглядах того часу, сьогодні сприймається як очевидно помилкове. Досить часто про його ім'я у зв'язку з цим просто забувають.

Третя суперечка розпочалася в Німеччині, також у шістдесятих роках, і пов'язана з лекцією Поппера на конференції соціологів у Тюбінгені 1961 року. Це була так звана «Суперечка щодо позитивізму» (Positivism Dispute), в якій критичний раціоналізм Поппера був атакований як версія позитивізму представниками Франкфуртської школи.²⁷ Ця суперечка, в якій сам Поппер навряд чи брав участь, почалася з гротескних непорозумінь з боку критиків, непорозумінь, які лише поступово зникали. Обговорювалася не лише методологія соціальних наук Поппера, а й соціальна філософія, запропонована в

²²Пор. Popper (1930–1933), § 11, p. 88.

²³Пор. Böhm, Holweg, & Hoock (2002).

²⁴Пор. Kuhn (1962).

²⁵Методологічні погляди Імре Лакатоша також зазнали впливу ідей Поппера в цьому відношенні. Теоретичний плюралізм також сумісний з попперівською методологією; пор. Albert (1985) і Albert (1987).

²⁶Пор. на захист Поппера, Andersson (1994); Musgrave (1999); Miller (1994).

²⁷Пор. Adorno та ін. (1976).

його книзі *«Відкрите суспільство та його вороги»* (1945), до якої я повернуся пізніше.

Деякі критики Поппера висунули проти його поглядів трансцендентальну епістемологію, в якій інструменталістська інтерпретація природничих наук та інтерпретація культурних і соціальних наук, заснована на герменевтиці Гадамера, поєднувалася з критикою ідеології, що сягає корінням Маркса і Фрейда. Ця епістемологія також включала консенсусну теорію істини. Інші критики Поппера, представники Ерлангенської школи, поєднували епістемологію, що бере свій початок від ідеї Дінглера про остаточне обґрунтування (ultimate foundation), із філософією Мартіна Гайдеггера. З цими останніми критиками докір позитивізму змінився на докір сцієнтизму. Вони критикували (took aim) той факт, що Поппер запропонував єдину методологію для всіх емпіричних наук, зокрема й для культурних і соціальних наук. Строго кажучи, ця критика стосувалася не стільки самого Поппера, який своєю концепцією розуміння змінів власну колишню позицію в цьому відношенні, скільки представників критичного раціоналізму, які зберегли його початкові методологічні погляди.²⁸

Адже Поппер спочатку визнавав пошук причинних законів і причинного пояснення як частину мети соціальних наук. Ця мета здавалася йому важливою з практичних міркувань, оскільки номологічні твердження в принципі корисні для соціальних технологій. Той, хто вважає, що соціальні реформи необхідні, очевидно, залежить від застосування відповідних технологічних уявлень. Поппер вважав їх цінними для зміни інституційної структури суспільства за допомогою адекватного законодавства. Водночас такі уявлення уможливають критику утопічних проєктів соціального планування, які деякі соціальні філософи вважають необхідними. У критиці зазначалося, що пізніше Поппер відмовився від своїх початкових поглядів на соціальні науки і замінив пошук законів пропозицією застосувати проблематичний принцип раціональності.²⁹ Цю заміну також критикували, оскільки вона ставить під сумнів можливість раціональної політики реформ, хоча така політика була суттєвою частиною його первісної концепції.

Цим я повертаюся до внеску Поппера в соціальну філософію і до його концепції відкритого суспільства, яка відіграла важливу роль у публічних дискусіях минулого століття. Те століття було позначене двома світовими війнами та злетом і падінням двох тоталітарних

²⁸Пор. Vanberg (1975); Michael Schmid (1994); і також Meyer (2002).

²⁹Пор. праці, згадані у виносі 28 вище.

систем. Одна з них виникла під час першої з цих воєн і проіснувала близько сімдесяти років. Інша привела нас до другої війни і загинула в ній через дванадцять років. У своїй книзі *«Відкрите суспільство та його вороги»*³⁰ Карл Поппер спробував з'ясувати інтелектуальні засади цих систем і проаналізувати їхній характер. Він охарактеризував їх як закриті суспільства і протиставив їм свою ідею відкритого суспільства.

Що стосується аналізу Поппером інтелектуальних засад тоталітаризму, то він невдовзі був підданий критиці. Насамперед, його критика Платона і Гегеля була визнана багатьма хибною (defective),³¹ як, утім, і його критика Карла Маркса, до творчості якого він ставився з великою симпатією. Тут не місце розглядати такі питання. Навпаки, концепція відкритого суспільства Поппера навряд чи відігравала якусь роль в англосаксонських дискусіях другої половини двадцятого століття, за винятком деяких дискусій невдовзі після закінчення війни. У центрі англосаксонських дискусій останньої половини століття була теорія справедливості Джона Ролза і погляди, запропоновані як альтернатива їй. У континентальній Європі, де населення безпосередньо зіткнулося з наслідками тоталітарних систем, концепція Поппера відіграла величезну роль.³² Вона навіть мала практичні наслідки, які Поппер навряд чи міг передбачити.³³

Однією з особливостей соціальної філософії Поппера є те, що вона тісно пов'язана з його епістемологією.³⁴ Фалібілізм, реалізм і критичний підхід його епістемології також є основою його концепції соціальної філософії. Відкрите суспільство, як його характеризує Поппер, – це суспільство, члени якого мають можливість вільно вирішувати, як жити, і брати участь в ухваленні рішень щодо спільних справ. Завдяки інституціоналізації конкуренції та критики в усіх суспільних сферах такі суспільства здатні знаходити нові рішення для проблем різного роду, аналізувати й обговорювати ці рішення, а також прийти до реформ. Тобто, вони можуть практикувати таку поведінку у вирішенні

³⁰Пор. Popper (1945).

³¹Пор. Nason (2000), pp. 438f, де автор намагається показати, що Попперова критика Гегеля не задовольняє вимогам, які він сам висував до серйозної критики.

³²Пор. Jarvie & Pralong (1999a), pp. 7ff.

³³Тут я маю на увазі насамперед діяльність Джорджа Сороса і значення його Інститутів відкритого суспільства і заснованого ним Центральноєвропейського університету.

³⁴Пор. передусім Jarvie (2001).

проблем, яку Поппер вважав доцільною.³⁵ У такий спосіб методологічна критика і ревізіонізм епістемології Поппера можуть бути вкорінені в інституційні механізми й традиції суспільства. Стосовно політики це означає, що влада була приборкана законом. Тому верховенство права – конституційна держава – є центральним елементом такого суспільного устрою.³⁶

Основною цінністю ідеї відкритого суспільства Поппера є, як він сам колись зазначав, людська свобода (freedom).³⁷ Проте йому було зрозуміло, що ця свобода має бути захищена державою, і що, з іншого боку, тільки держава, яка контролюється вільними громадянами, може захистити їхню свободу. Його ідея відкритого суспільства – це спроба трансформувати європейську ідею свободи в соціологічну конструкцію, яку можна розглядати як ідеальний тип у розумінні Макса Вебера.³⁸ Тут, мабуть, доречні три зауваження. Перше: ідея такого суспільства є ідеалом, тому конкретне суспільство може тією чи іншою мірою наближатися до нього. Друге: цей ідеал можна використовувати як стандарт для критики існуючого суспільного устрою, а також як орієнтир для спроб його реформування. І третє: спроби наблизитися до цього ідеалу можуть призвести до дуже різних конституцій, оскільки, прагнучи досягти його, необхідно враховувати різні історичні умови в кожному конкретному випадку.

Карл Поппер вбудував конструкцію своєї моделі відкритого суспільства в історичну, соціологічну й антропологічну рамку, яка надихнула багато критичних досліджень.³⁹ Тому для її оцінки доцільно розрізняти його нормативний проєкт і пов'язані з ним теоретичні гіпотези й історичні аналізи, що виявилися більш або менш сумнівними. Щодо питання, чи можна науку як інституційну структуру розглядати як парадигму відкритого суспільства – як інколи натякає Поппер – то це також питання, відповідь на яке вимагає аналізу відповідних фактів.

У зв'язку з цим є один момент, який видається мені важливим і на якому слід наголосити. Йдеться про тісний зв'язок, який, на думку Поппера, існує між інституційною підтримкою свободи думки та комунікації, характерної для відкритого суспільства, і можливістю

³⁵ Пор. Magee (1999), де автор намагається показати, що така поведінка в політиці зовсім не є звичною.

³⁶ Пор. Popper (1992, Volume I, pp. IX-XVI).

³⁷ Пор. Popper & Lorenz (1985), p. 136.

³⁸ Пор. Jarvie (1999).

³⁹ Пор., до прикладу, Jarvie (1999) і Hall (1999).

зростання знання.⁴⁰ Без припущення такого зв'язку було б важко зрозуміти значення правил, які він запропонував у своїй методології, у тому, що стосується їх соціального виміру.

Цим ми повертаємося до другої з вищезгаданих суперечок, в якій критичний раціоналізм відігравав центральну роль. У цій суперечці з'явилася теза Куна про парадигму – погляд, який Поппер критикував як «міф інтелектуальної рамки».⁴¹ Пізніше він присвятив їй ретельне дослідження, в якому розглянув важливий аспект проблеми раціональності, що також має стосунок до проблем, які обговорюються у третій суперечці.⁴² Погляд, який критикує Поппер, полягає в тому, що раціональна і плідна дискусія неможлива, якщо учасники не мають спільної системи (common framework) фундаментальних припущень або, принаймні, не приймають їх для цілей дискусії.⁴³ Поппер атакує цю позицію і протиставляє їй тезу про те, що саме протистояння різних рамок такого роду – як і культурних відмінностей – може призвести до плідної дискусії і фактично призвело до неї. Він далі стверджує, що для того, щоб бути плідною, дискусія такого роду не обов'язково повинна призвести до консенсусу. Тому консенсус не потрібен ні спочатку, ні як результат такої дискусії.

Міф інтелектуальної рамки зводиться до тези, що раціональне обговорення принципів неможливе: *De principiis non disputandum est*. Якби це було так, то так звані вихідні пресупозиції не підлягали б жодній критиці. Проте ця теза виявилася неспроможною.⁴⁴ До речі, вона має фатальні наслідки для будь-якої пізнавальної практики. Тобто вона призводить до того, що людина догматично стверджує власні принципи як істинні або ж приймає релятивізм щодо істини, за якого істинність пропозицій релятивізується до бажаної системи пресупозицій.⁴⁵ Це дилема між фундаменталізмом і релятивізмом, яку Лешек Колаковський назвав непереборною.⁴⁶

Я зіткнувся з цим «міфом інтелектуальної рамки» дуже рано, коли став прихильником філософії історії Освальда Шпенглера. Він обстоював погляд, що між культурами немає ніякого смислового зв'язку

⁴⁰ Вже в головній праці Поппера з соціальної філософії можна знайти цей зв'язок; пор., наприклад, прим. 13 у Розділі 3 в (1945), де він посилається на можливий соціологічний закон такого роду.

⁴¹ Пор. Popper (1970).

⁴² Пор. його есе «Myth of the Framework» у виданні (1994), pp. 33–64.

⁴³ Там само, pp. 34f.

⁴⁴ Щодо критики цієї тези пор. там само pp. 59–61 і Albert (1985), pp. 45–47.

⁴⁵ Пор. Albert (1996).

⁴⁶ Пор. Kolakowski (1977), p. 96.

(meaning). Лише всередині кожної з описаних ним високих культур існував смисл і можливість порозуміння. Звісно, відносність істини, яку він пропонував, не була застосована до його власної концепції.

Теорія науки німецького прагматиста Гуго Дінглера, погляди якого Поппер проаналізував у своїй першій книзі, також увічнила «міф інтелектуальної рамки», хоча й без релятивістських наслідків. На думку Дінглера, єдиними рамками, які необхідно брати до уваги в наукових дослідженнях, були аристотелівська логіка, евклідова геометрія і ньютонівська фізика.

В останні десятиліття в Європі й англосаксонському світі поширилися антиреалістичні тенденції. Вони випливають із загального прагматично-герменевтичного повороту, в якому «міф інтелектуальної рамки» більш-менш прийнятий, іноді з релятивістськими наслідками, іноді з претензією на остаточне обґрунтування. У Німеччині це стосується згаданої вище універсальної герменевтики Ганса-Георга Гадамера та інших версій трансцендентальної герменевтики, розроблених на основі ідей Гадамера Карлом-Отто Апелем і Юргеном Габермасом, Горкгаймером і Шелера, а також конструктивізму Ерлангенської школи Пауля Лоренцена, що поєднує ідеї Дінглера і Гайдеггера. В англосаксонських країнах це стосується так званого «внутрішнього реалізму», який є версією прагматизму Гіларі Патнема, а також інших версій, які я не можу розглядати тут більш детально.⁴⁷ Пов'язані з ними консенсусні теорії істини я лише згадую, не розглядаючи їх більш докладно.⁴⁸

На цьому я повертаюся до того, що я говорив про філософську ситуацію на початку минулого століття. Я згадував про два реформаторські рухи, які розвивалися в той час в рамках епістемологічного реалізму й раціоналізму: аналітичний та феноменологічний рухи. Тогочасні версії кантіанства я не розглядав. Проте й у межах кантіанства існував різновид реалізму, а саме трансцендентальний реалізм Освальда Кюльпе, який можна розглядати як попередника філософії Поппера. Його критичне дослідження кантівської філософії і порівняльний аналіз епістемологічних концепцій свого часу привели Кюльпе до думки, що гіпотетичному реалізму слід віддати перевагу над усіма іншими альтернативами. У Кюльпе трансцендентальний реалізм Канта замінюється концепцією, яка розглядає питання про умови можливості пізнання в рамках реалістичної дослідницької програми.

⁴⁷Щодо критики пор. Gadenne (1998).

⁴⁸Проте щодо критики цього погляду пор. Musgrave (1993), pp. 247–273.

Він також відмовляється від класичної ідеї фундаменту і замінює її припущенням, що корисне вирішення проблеми може бути досягнуте лише шляхом порівняльного аналізу можливих рішень на основі певних критеріїв, які уможливають вибір між ними.⁴⁹

На противагу цьому, сучасні форми антиреалізму, що розвинулися передусім під впливом ідей Гайдеггера і Вітгенштайна, є не чим іншим, як новими версіями трансцендентального ідеалізму, в яких мова як конститутивний чинник замінила психічну здатність до пізнання. Вони справді відрізняються від кантівського погляду в одному суттєвому моменті. Вже у Канта центральну роль відіграє ідея категоріального апарату (framework), який є не лише необхідною умовою пізнання, а й формує його об'єкти. Проте в сучасному антиреалізмі цей апарат втрачає свою однозначність (uniqueness). Він стає культурно й історично мінливим і, незважаючи на це, залишається несприйнятливим до будь-якої критики. Це означає, що цей антиреалізм перебирає на себе суттєву компоненту класичного раціоналізму, тобто ідею імунітету так званих вихідних пресупозицій до будь-якої критики. Проте він поєднує цю ідею з дуже мінливими результатами пізнавальної практики. Тим самим істина релятивізується до тих рамок, які приймаються в кожному конкретному випадку. Проте ці рамки дійсні лише для спільноти, в якій досягається консенсус щодо їхньої валідності. Ідеалізм кантівської теорії конституювання (constitution) поєднується з релятивізмом сучасної теорії консенсусу. Ідея об'єктивної істини як регулятивна ідея пізнавальної практики більш-менш відкрито приноситься в жертву ідеї консенсусу. Метою вважається не адекватна репрезентація фактів, а конструювання (fabrication) систем пропозицій, які з певних причин здатні викликати згоду спільноти. У такий спосіб прагматизм переміг реалізм.

Критичний раціоналізм Карла Поппера в будь-якому разі несумісний з усіма цими поглядами. Він поєднує, як я вже зазначав, реалістичну метафізику й епістемологію з послідовним фаліблізмом і методологічним ревізіонізмом, а тому не сумісний ні з остаточними обґрунтуваннями, ні з будь-яким видом релятивізму щодо істини. Він відкидає «міф інтелектуальної рамки» і замінює пошук визначеності та вимогу консенсусу за будь-яку ціну пошуком істини, яка не обмежується жодними рамками. Завдяки цьому він продовжує в сучасних

⁴⁹ Поппер також прийшов до цього висновку; пор. його (1972), Розділ 2, § 5 і пізніше також Devitt (1991), р. 61.

умовах традицію Просвітництва, як щодо пошуку знання, так і щодо його моральних і політичних наслідків, що випливають з нього.

На цьому я нарешті підходжу до питання, якого досі не порушував, а саме – до питання про те, чи може критичний раціоналізм Поппера дати відповідь на етичні проблеми. Як добре відомо, сам Поппер заявляв, що етика не є наукою, але що наука має етичне підґрунтя. Це, звісно, не означає, що до етичних проблем не можна ставитися раціонально, адже його методологія критики застосовується не лише до наукових проблем, а й до проблем усіх видів. Він звернув увагу на можливість того, що в сфері етики, так само як і в сфері наукового знання, ми вчимося на власних помилках, не маючи у своєму розпорядженні критерію абсолютної моральної правильності.⁵⁰ Ми, наприклад, можемо використовувати наукові знання для критики етичних поглядів за допомогою адекватних перехідних принципів (bridge principles), таких як «повинен, значить можу» (ought implies can).⁵¹ Що стосується етики, то можна також уникнути рецидиву релятивізму, якщо застосовувати критичну методологію Поппера, яка також допускає можливість перегляду стандартів і в цій сфері.⁵²

Також добре відомо, що Поппер чітко рекомендував певні відповіді на етичні питання. Наприклад, він рекомендував етику толерантності, яка узгоджується з його фалібілістською епістемологією. Ця епістемологія сумісна не лише з плюралізмом теоретичних традицій, а й з плюралізмом цінностей. Вона суперечить вимозі всеосяжного консенсусу,⁵³ що є характерною рисою, наприклад, поглядів мислителів, які дотримуються ідеї спільноти віри. Спільнота такого роду в будь-якому разі не має нічого спільного з ідеалом відкритого суспільства Поппера.⁵⁴

Цим я повертаюся до згаданих вище спроб узгодити критичний раціоналізм Поппера з версіями герменевтичного прагматизму, які можна знайти, насамперед, у сучасній європейській думці. Я вважаю,

⁵⁰Пор. Popper (1945/1962). Додаток до Тому II “Факти, стандарти та істина: подальша критика релятивізму” (1961), pp. 369–396. Пор. також Pralong (1999), і “Abschnitt 6: Erkenntnis, Moral und soziale Ordnung” в Albert (2000), pp. 76–91.

⁵¹Пор. Albert (1985), Розділ 3 “Knowledge and Decision”.

⁵²Щодо можливості перегляду стандартів пор. Nilsson (2000).

⁵³Ми знаходимо цю вимогу передусім у праці Юргена Габермаса, оскільки центральною ідеєю його філософської концепції є «неспотворена комунікація» (“die Idee der unverkürzten Verständigung”). Ця концепція є варіантом герменевтики Гадамера.

⁵⁴Щодо критики ідеалу консенсусу пор., до прикладу, також Rescher (1993); Erländer (2000), (2002); і Steinhoff (2001).

що ми робимо погану послугу традиції Просвітництва, яку репрезентує Поппер, коли намагаємося розмити відмінності між філософськими поглядами з метою примирення сторін, що сперечаються. Ілюзорний консенсус, якого можна досягти в такий спосіб, у будь-якому разі несумісний із прагненням до істини та ясності, характерним для традиції Просвітництва. Плідна дискусія, як справедливо підкреслював Поппер, може завершитися тим, що сторони, які сперечаються, не досягли консенсусу, але вони досягли більшої ясності щодо альтернатив, які відкриті для них.

References

1. Adorno, T. W., Albert, H., Dahrendorf, R., Habermas, J. & Popper, K. R. (1976). *The Positivist Dispute in German Sociology*. London: Heinemann.
2. Albert, H. (1984). 'Transcendental Realism and Rational Heuristics. Critical Rationalism and the Problem of Method'. In G. Anderson, editor (1984), pp. 29–46. *Rationality in Science and Politics*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company. Reprinted as Chapter II of Albert (1999a).
3. Albert, H. (1985). *Treatise on Critical Reason*. Princeton NJ: Princeton University Press.
4. Albert, H. (1987). *Kritik der reinen Erkenntnislehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
5. Albert, H. (1994). *Kritik der reinen Hermeneutik. Der Antirealismus und das Problem des Verstandes*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
6. Albert, H. (1996). 'Der Mythos des Rahmens. Zur Kritik des idealistischen Rückfalls im modernen Denken'. In Gadenne & Wendel (1996), pp. 9–28.
7. Albert, H. (1999a). *Between Social Science, Religion and Politics. Essays on Critical Rationalism*. Amsterdam & Atlanta: Editions Rodopi B.V.
8. Albert, H. (1999b). 'Der Naturalismus und das Problem des Verstehens'. In Kanitscheider & Wetz (1999), pp. 3–20.

9. Albert, H. (2000). *Kritischer Rationalismus. Vier Kapitel zur Kritik illusionären Denkens*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
10. Albert, H. (2002). 'Critical Rationalism and Universal Hermeneutics'. In J. Malpas, U. Arnsward & J. Kertscher, editors (2002), pp. 15–24. *Gadamer's Century. Essays in Honor of Hans-Georg Gadamer*. Cambridge MA: MIT Press.
11. Albert, H. (2002). 'Kritischer Rationalismus und die Verfassung der Wissenschaft'. In Böhm, Holweg & Hooch (2002), pp. 231–241.
12. Andersson, G. (1994). *Criticism and the History of Science. Kuhn's, Lakatos's and Feyerabend's Criticisms of Critical Rationalism*. Leiden: Brill.
13. Bergmann, G. (1954). *The Metaphysics of Logical Positivism*. New York: Longmans, Green.
14. Böhm, J. M., Holweg, H., & Hooch, C., editors (2002). *Karl Poppers kritischer Rationalismus heute*. Tübingen: Mohr Siebeck.
15. Devitt, M. (1991). *Realism and Truth*. 2nd edition. Oxford: Basil Blackwell.
16. Edmonds, D. & Eidinow, J. (2001). *Wittgenstein's Poker*. London: Faber & Faber.
17. Enländer, A. (2000). 'The Illusions of Discourse Theory'. *Associations* 4, pp. 223–251.
18. Enländer, A. (2002). *Diskurs als Rechtsquelle? Zur Kritik der Diskurstheorie des Rechts*. Tübingen: Mohr Siebeck.
19. Gadenne, V. (1996). 'Rationale Heuristik und Falsifikation'. In Gadenne & Wendel (1996), pp. 57–78.
20. Gadenne, V., editor (1998). *Kritischer Rationalismus und Pragmatismus*. Amsterdam & Atlanta: Editions Rodopi B.V.
21. Gadenne, V. & Wendel, H. J., editors (1996). *Rationalität und Kritik*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
22. Grayling, A. C. (1988). *Wittgenstein*. Oxford: Oxford University Press.

23. Grondin, J. (1999a). *Hans-Georg Gadamer – eine Biographie*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
24. Grondin, J. (1999b). 'Die Hermeneutik als Konsequenz des kritischen Rationalismus'. In Kanitscheider & Wetz (1999), pp. 38–46.
25. Hacohen, M. H. (2000). *Karl Popper – The Formative Years, 1902–1945. Politics and Philosophy in Interwar Vienna*. New York: Cambridge University Press.
26. Hall, J. A. (1999). 'The Sociological Deficit of *The Open Society*, Analyzed and Remedied'. In Jarvie & Pralong (1999b), pp. 83–96.
27. Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit*.
28. Jarvie, I. C. (1999). 'Popper's Ideal Types: Open and Closed, Abstract and Concrete societies'. In Jarvie & Pralong (1999b), pp. 71–82.
29. Jarvie, I. C. (2001). *The Republic of Science. The Emergence of Popper's Social View of Science 1935–1945*. Amsterdam & Atlanta: Editions Rodopi B.V.
30. Jarvie, I. C. & Pralong, S. (1999a). 'Introduction'. In Jarvie & Pralong (1999b), pp. 3–16.
31. Jarvie, I. C. & Pralong, S., editors (1999b). *Popper's Open Society after Fifty Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*. London: Routledge.
32. Kanitscheider, B. & Wetz, F. J., editors (1999). *Hermeneutik und Naturalismus*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
33. Kolakowski, L. (1977). *Die Suche nach der verlorenen Gewißheit. Denk-Wege mit Edmund Husserl*. Stuttgart: Kohlhammer.
34. Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. 2nd edition 1979.
35. Lorenz, K. (1941). 'Kants Lehre vom Apriorischen im Lichte gegenwärtiger Biologie'. In K. Lorenz (1978), pp. 82–109. *Das Wirkungsgefüge der Natur und das Schicksal des Menschen*. Münch & Zürich: R. Piper.

36. Lorenz, K. (1973). *Die Rückseite des Spiegels. Versuch einer Naturgeschichte der menschlichen Erkenntnis*. Munich & Zurich: R. Piper.
37. Magee, B. (1999). 'What Use in Popper to a Practical Politician?' In Jarvie & Pralong (1999b), pp. 146–158.
38. Meyer, W. (2000). *Grundlagen des ökonomischen Denkens*. Tübingen: Mohr Siebeck.
39. Miller, D. W. (1994). *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*. Chicago & La Salle IL: Open Court Publishing Company.
40. Molden, O. (1981). *Der andere Zauberberg*. Vienna: F. Molden.
41. Musgrave, A. E. (1993). *Common Sense, Science and Scepticism. A Historical Introduction to the Theory of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
42. Musgrave, A. E. (1999). *Essays in Realism*. Amsterdam & Atlanta: Editions Rodopi B.V.
43. Nilsson, J. (2000). *Rationality in Inquiry. On the Revisability of Cognitive Standards*. Umea: Department of Philosophy and Linguistics, Umea University.
44. Popper, K. R. (1930–1933). *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*. First published 1979. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 2nd edition 1994.
45. Popper, K. R. (1935). *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Wien: Julius Springer Verlag. English translation 1959. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson & Co.
46. Popper, K. R. (1945). *The Open Society and Its Enemies*. London: George Routledge & Sons. 4th edition 1962. 5th edition 1966. London: Routledge & Kegan Paul.
47. Popper, K. R. (1970). 'Normal Science and Its Dangers'. In I. Lakatos & A. E. Musgrave, editors (1970), pp. 51–58. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

48. *Popper, K. R. (1972). Objective Knowledge : On Evolutionary Approach.* Oxford: Clarendon Press. 2nd edition 1979.
49. *Popper, K. R. (1974). 'Intellectual Autobiography'.* In P. A. Schilpp, editor (1974), pp. 1–181. *The Philosophy of Karl Popper.* La Salle IL: Open Court. Reprinted as *Unended Quest* (1976). London & Glasgow: Fontana/Collins.
50. *Popper, K. R. (1992). Die offene Gesellschaft und ihre Feinde.* 7th edition of the German translation of Popper (1945). Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
51. *Popper, K. R. (1994). The Myth of the Framework. In Defence of Science and Rationality.* London: Routledge.
52. *Popper, K. R. & Lorenz, K. (1985). Die Zukunft ist offen. Das Altenberger Gespräch.* Münch & Zürich: R. Piper.
53. *Pralong, S. (1999). 'Minima Moralia. Is There an Ethics of the Open Society?'* In Jarvie & Pralong (1999b), pp. 128–145.
54. *Rescher, N. (1993). Pluralism. Against the Demand for Consensus.* Oxford: Clarendon Press.
55. *Schantz, R. (1998). 'Verifikationismus und Realismus in der Philosophie des Pragmatismus. Eine Studie zu Peirce und James'.* *Zeitschrift für philosophische Forschung* 52, pp. 363–382.
56. *Schmid, M. (1994). Rationalität und Theoriebildung. Studien zu Karl Poppers Methodologie der Sozialwissenschaften.* Amsterdam & Atlanta: Editions Rodopi B.V.
57. *Steinhoff, U. (2001). Kritik der kommunikativen Rationalität.* Norderstedt: BoD GmbH.
58. *Vanberg, V. (1975). Die zwei Soziologien. Individualismus und Kollektivismus in der Sozialtheorie.* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
59. *Watkins, J. W. N. (1958). 'Confirmable and Influential Metaphysics'.* *Mind*, 67, pp. 344–365.
60. *Watkins, J. W. N. (1999). 'The Truth Will Out'.* *The Philosophers' Magazine*, Spring 1999, p. 11.

61. Wittgenstein, L. J. J. (1921). 'Logisch-philosophische Abhandlung'. *Annalen der Naturphilosophie* 44, pp. 185–262. English translation 1922. *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge & Kegan Paul.

Переклад з англійської О. Панафідіної та О. Оліфер.

Надійшла до редакції 24 квітня 2025 р.

Прийнята до друку 1 травня 2025 р.

Опублікована 1 вересня 2025 р.

<https://doi.org/10.55056/apm.7761>